

Marko Zajc*

Jezikovni tarzanizem (Slovenski jezik kot nacionalistični problem v začetku osemdesetih let)

IZVLEČEK

Avtor v članku prikaže, kako so se različne razlage jugoslovanstva in samoupravljanja spopadale v javni razpravi o jezikovnem razsodišču po incidentu v Cankarjevem domu 22. marca 1982. Prva javna vsejugoslovanska debata o naravi slovenskega nacionalizma v osemdesetih letih je spojila problematiko rabe slovenskega jezika in položaj priseljencev iz drugih jugoslovanskih republik v SR Sloveniji v nevarno mešanico jezikovno-kulturno-ekonomsko-političnih nesporazumov, ki so zarezali v samo ideološko tkivo nadnacionalnega socialističnega (in samoupravnega) jugoslovanstva.

Ključne besede: jugoslovanstvo, Slovenija, osemdeseta, nacionalno vprašanje, nacionalizem, Zveza komunistov Jugoslavije, jezik, priseljenci

ABSTRACT

LINGUISTIC TARSANISM (THE SLOVENIAN LANGUAGE AS A NATIONALIST PROBLEM IN THE EARLY 1980s)

In the article, the author describes how different interpretations of Yugoslavism and self-management clashed in a public debate on the institute of Jezikovno razsodišče (Linguistic Court) after the Cankarjev dom incident that occurred on 22 March 1982. The first public pan-Yugoslavian debate about the nature of the Slovenian nationalism in 1980s merged the problem with the use of the Slovenian language and that of the position of immigrants who had come to the Socialist Republic of Slovenia from other Yugoslavian republics into a dangerous blend of linguistic, cultural, economic and political disagreements, which undermined the very ideological basis of the transnational socialist (and self-regulatory) Yugoslavism.

* Dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, marko.zajc@inz.si

Keywords: Yugoslavism, Slovenia, 1980s, national question, nationalism, League of Communists of Yugoslavia, language, immigrants

Jezikovno razsodišče

V času poslabšanja življenjske ravni, pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin in v ozračju razprav o centralizmu in federalizmu se je slovenska javnost veliko ukvarjala z vprašanji rabe in vloge slovenskega jezika, čeprav gre za temo, ki je po drugi svetovni vojni večkrat pretresala slovensko javnost.¹ Glavno odgovornost za javne razprave o položaju slovenskega jezika nosijo kar same slovenske oblasti. Slovenska Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL) in Slavistično društvo Slovenije sta 14. in 15. maja 1979 v Portorožu organizirala posvet *Slovenščina v javnosti*, kjer so ugledni razpravljavci (politik, novinarji, književniki) med drugim problematizirali tudi razmerje slovenščine s srbohrvaščino. Na iniciativo portoroškega posveta so 15. oktobra 1980 na SZDL Slovenije ustanovili stalno sekcijo z imenom *Slovenščina v javnosti*, ki je bila razdeljena na več delovnih skupin; eno izmed delovnih skupin so poimenovali *jezikovno razsodišče*. Slednje naj bi se ukvarjalo predvsem z aktualnimi jezikovnimi vprašanji. Ugledni člani jezikovnega razsodišča so v letih 1981–1982 komunicirali s širšo javnostjo z objavami v osrednjem slovenskem časopisu *Delo*. V teh prispevkih so objavljali posamezna pisma običajnih državljanov, jih komentirali in javnost poučevali o tem, kakšna raba slovenščine je prava in kakšna napačna.²

Kot je ugotovila Ksenija Cvetković-Sander, je jezikovno razsodišče obnašanje govorcev srbohrvaščine v Sloveniji obravnavalo kot problematično in od priseljencev iz drugih republik terjalo znanje slovenščine.³ Svoje stališče pa je jezikovno razsodišče jasno utemeljevalo na jugoslovanski ustavni ureditvi in samoupravljanju. Člani razsodišča (Matjaž Kmecl, Janez Gradišnik, Janko Moder, Janez Sršen in Jože Toporišič) so svoje poglede koncipirali kot premišljeno kombinacijo slovanskega protekcionizma in odprtosti glede srbohrvaškega jezika v razmerah jugoslovanskega federalizma. Čeprav so »temeljna načela« v veliki meri utemeljevali na jugoslovanski ustavnosti in Kardeljevih izhodiščih, so razlago razmerij med slovenščino in srbohrvaščino kljub temu začeli z zgodovino: »Slovenščina in srbohrvaščina sta sicer sorodna, vendar samostojna jezika. Na samosvoja pota sta zavila že pred tisoč leti.« Oba jezika imata zemljepisno podlago, kjer ju govori stalno naseljeno prebivalstvo, knjižna jezika pa sta se v moderni obliki razvila v 19. stoletju. Takšno je torej naravno stanje stvari, jugoslovanski samoupravni socializem naravnih jezikovnih razmer ne more spreminjati na silo, to bi bilo v nasprotju s humanističnimi načeli. Jezikovno

1 Aleš Gabrič, »Uveljavljanje slovenščine kot uradnega jezika po drugi svetovni vojni,« v: *Slovenija v Jugoslaviji*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015), 213–40.

2 Janko Moder, *Jezikovno razsodišče, 1980–1982* (Trst in Celovec: Založništvo tržaškega tiska, Založba Drava, 1984), 7–10.

3 Ksenija Cvetković-Sander, *Sprachpolitik und Nationale Identität im sozialistischen Jugoslawien (1954–1991)* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011), 368–70.

razsodišče je razložilo razliko med »naravnimi« in »nenaravnimi« stališči do razmerja teh dveh jezikov: naravno je, če član ene jezikovne skupnosti na področju druge ne zahteva, da bi se ta prilagajala njemu, ampak se on prilagodi njej. Po drugi strani je naravno tudi, da je omogočeno razvijanje lastnega jezika (knjige v knjižnicah, kulturna društva, šole s srbohrvaškim učnim jezikom). Zahtevo po tem, da priseljenci znajo uporabljati slovenski jezik, so utemeljili z argumentom, da morajo »primerno obvladati tudi naš jezik, če ne želijo ostati osamljeni v slovenski skupnosti«. Znanje slovenščine ni zgolj zahteva slovenskega okolja, je tudi najboljši način za izogibanje getoizaciji in napredovanje priseljencev v slovenski družbi.⁴

Prvi odzivi srbskih medijev na jezikovno razsodišče so bili uničujoči: motilo jih je že samo poimenovanje (ime organa so v Srbiji v začetku prevajali kot »jezični sud«). Aleksandar Tijanić je v *Ninu* slovensko jezikovno razsodišče umestil v širši jugoslovanski kontekst. Vse to se dogaja v času, je opozarjal Tijanić, ko so v Makedoniji uvedli predpis, po katerem morajo biti vsa imena podjetij v cirilici in makedonščini. Dogajalo naj bi se tudi, da makedonska sodišča ne sprejemajo vlog in pritožb v latinici. V Zagrebu se nadaljujejo polemike o novem »pravopisu hrvaškega knjižnega jezika«. Istočasno je beograjska televizija po dolgem razmišljanju v program deloma uvedla cirilico. Kakšni so razlogi, da že leto, dve slovensko javnost izrazito zanima ohranitev čistosti slovenskega jezika pred navalom srbohrvaščine in angleščine? Gre za »lingvistični nacionalizem« in težnje po »konzerviranju« jezika? Ali gre za nadaljevanje večstoletne skrbi za slovenski jezik? Slovensko občutljivost za jezikovna pravila je ilustriral s podatkom, po katerem je *Delo* edini jugoslovanski časopis, ki ima poleg lektorja še posebnega strokovnjaka za čistost jezika.⁵

Tijaniću ni ostalo skrito, da se veliko jezikovnih pripomb jezikovnega razsodišča ukvarja s priseljenci iz drugih republik. Za kasnejši razvoj dogodkov je zanimivo, da je neimenovani zagovornik jezikovnega sodišča Tijaniću posredno izpostavil Miodraga Bulatovića kot primer slabe prakse: delavcev iz drugih republik naj bi bilo v Sloveniji toliko, da nimajo želje, da bi se naučili slovenščine, kljub temu naj bi bilo z njimi malo nesporazumov. »Problem so intelektualci. Recimo, znani srbski pisatelj, ki že več let živi in dela v Ljubljani, noče govoriti slovensko.« Slovenski dopisnik *Borbe* je v *Delu* objavil javno pismo, v katerem trdi, da so delavci iz drugih republik zainteresirani za učenje slovenščine in vključevanje v socialno življenje slovenskega okolja. Nesprejemljivo pa se mu zdi, da jezikovno razsodišče opredeljuje te ljudi kot priseljence in prišleke. In to ne glede na to, kaj delajo in koliko časa živijo v Sloveniji. Na ta način se jih etiketira kot »večne goste«, kot »manjšino, ki ogroža večino«. Tijanić je članek zaključil s Kmeclovo pripombo, da imajo na razsodišču veliko dela s prevodi nekaterih srbohrvaških pojmov iz srbohrvaščine: »Dolgo smo razmišljali in razpravljali, dokler nismo našli ustrezno slovensko besedo za – zajedništvo! Ta beseda je – sožitje.«⁶

4 Sekcija »Slovenščine v javnosti« pri RK SZDL Slovenije, Jezikovno razsodišče, »Slovenski in srbohrvaški jezik pri nas«, *Sobotna priloga Dela*, 16. 1. 1982, 25.

5 Aleksandar Tijanić, »Šta smeta slovenačkom jeziku?«, *NIN*, 31. 1. 1982, 18.

6 Ibid., 19, 20.

Da je razpravljanje o jeziku v tedanjih političnih razmerah lahko problematično, je ugotovilo tudi slovensko komunistično vodstvo. Vodstvo CK ZKS se je zadeve lotilo pri glavi in v začetku februarja 1982 sprejelo dokument o slovenskem jeziku. Sicer je podprlo prizadevanja jezikovnega razsodišča, vendar je jasno povedalo, da delavci iz drugih republik v Sloveniji niso nikakršni prišleki, ampak enakopravni delavci v združenem delu in državljani v SR Sloveniji. V skladu s svojo doktrino so poudarili, da je odnos priseljencev v Sloveniji do kulture in jezika pogojen z njihovim družbenoekonomskim položajem. Razložili so razliko med skrbjo za jezik in nestrpnostjo, ki temelji na razliki med samoupravnim socializmom in unitarizmom ali nacionalizmom. Slednja sta, seveda, zgolj dve plati istega problema. Kljub temu so slovenski komunisti unitaristično plat veliko bolj poudarili kot nacionalistično. Zanimivo je, da je Franc Šetinc težnje po »zajedništvu« izrecno pripisal unitarizmu. Glede na številne razprave o pomenu »zajedništva« v Jugoslaviji je lahko takšno stališče zunaj Slovenije delovalo zgolj škandalozno.⁷

Magnetogram razprave odkriva po eni strani »slovenski« strah pred unitarizmom, po drugi pa so razpravljavci kritično obravnavali tudi slovensko občutljivost glede srbohrvaščine ter slovenska provincializem in purizem. Jože Smole je, na primer, menil, da je teza o ogroženosti slovenščine od srbohrvaščine popolnoma nevzdržna. Prav tako se mu ni zdelo nujno, da bi moral vsak Slovenec v zveznih organih vedno govoriti zgolj slovensko. Opozoril je tudi, da se v Sloveniji vendarle pojavlja določen nacionalizem, ki je povezan s priseljenci in z dojemanjem ekonomskih problemov. Predvsem pa je okrcal način delovanja jezikovnega razsodišča, ki se obnaša, kot da »hoče biti oblast, ki potem več ali manj že grozi, če se ne bodo stališča izvajala«. S temi kritičnimi ocenami o delovanju razsodišča se je strinjal tudi predsednik CK ZKS France Popit.⁸

Ofenzivna jezikovna politika slovenskega komunističnega vodstva se je izkazala za neuspešno. Že dober mesec kasneje (22. marca 1982) se je zgodil incident v Cankarjevem domu, ki je močno odmeval v slovenski in v jugoslovanski javnosti. Kaj se je pravzaprav zgodilo? Jezikovno razsodišče je pripravilo tribuno o jeziku v javni rabi, na kateri se je pojavil tudi Miodrag Bulatović, črnogorski pisatelj, ki je živel v Ljubljani. *Delo* je poročalo, da je Bulatović v srbohrvaščini napadel razsodišče z žaljivimi očitki (»mali jezikoslovci«). Očital mu je, da neti nizke strasti bralcev jezikovnih kritik in da so imela podobne metode vsa nacionalistična gibanja, odkar obstaja svet. Delov novinar je še pristavil, da (sicer upravičena) reakcija na razpravo »ni bila tehtna in umirjena, pač pa dokaj nestrpna«.⁹

7 Marjan Kunej, »O idejni problematiki aktualnih razprav o slovenskem jeziku, Pravi smisel in pomen,« *Komunist*, 5. 2. 1982, 3.

8 SI_AS/1589/IV, š. 472, a. e. 3972, Magnetogram 105. seje predsedstva CK ZK Slovenije, dne 1. februarja 1982.

9 Marjeta Novak, »Jezikovna vprašanja v razburljivem ozračju,« *Delo*, 24. 3. 1982, 8.

Javna razprava o slovenskem nacionalizmu v letu 1982: slovenski jezik in priseljenci

Za nas ni toliko pomembno, kako je incident potekal in kdo je koga žalil, zanimive so predvsem javne razprave, ki so sledile prerekanju v osrednji slovenski kulturni ustanovi. Zanimive pa niso zaradi samega prepira, pač pa zaradi različnih pogledov na jezikovna razmerja. Kost Cankarjevega doma so najprej pograbili beograjski mediji, prepir so namreč spremljale kamere beograjske televizije, ljubljanska dopisnika *Politike* (Slobodan Žikić) in *Politike Ekspres* (Aleksandra Pavlevski) pa sta objavila kritični poročili. *Politika* je pisala, da je slovenski dramatik Ivan Mrak zmerjal Bulatovića s tujcem in zahteval, da govori slovensko.¹⁰ Uredništvo *Politike Ekspres*, ki je Bulatovićeve pripombe prav tako prikazovala v najlepši luči, pa je »uravnoteženo« ugotavljalo, »da lahko jezik postane zelo plodno polje za nacionalistična izzivljanja«.¹¹ Nekoliko bolj uravnotežen je bil Tijanić v *Ninu*, ki je Bulatovićevo izzivanje in Mrakov odziv označil za nacionalistična in nesprejemljiva, prepir v Cankarjevem domu pa je postavil v kontekst jezikovne politike v Srbiji.¹²

Glavnina javne razprave v Sloveniji je potekala na straneh glasila ZSMS *Mladina*, ki v tem obdobju še ni imelo slovesa »alternativnega« medija. Prvi odziv izpod peresa Jaše L. Zlobca je bil predvsem kritičen do senzacionalističnega poročanja beograjskih časopisov. J. Zlobec je naštel štiri poudarke v beograjskih poročilih: 1) prevelika skrb za slovensko ideološko čistost, 2) govorjenje o jeziku je humus za nacionalizem, 3) glavni slovenski književniki so nacionalisti, 4) o teh stvareh se je treba odločati v strokovnih in političnih forumih, in ne v javnosti. Poleg problematičnih (in nedemokratičnih) tez so, tako J. Zlobec, objavili tudi več neresničnih podatkov, npr. I. Mraku so pripisane besede, ki so jih izrekli drugi. Zakaj se je J. Zlobec lotil polemičnega pisanja o beograjskih poročilih, čeprav tudi sam kritizira slovensko občutljivost do lastnega jezika? »Ni hujšega kot prikrojevati resničnost v imenu svoje resnice.«¹³

Glavni urednik *Mladine* Srečo Zajc je stvari videl precej drugače kot Jaša L. Zlobec. V prvi vrsti je napadel (po njegovem) osnovo tezo jezikovnega razsodišča: »slovenski jezik je ogrožen, torej ga je treba braniti«. Seveda jezik in narod ne moreta biti ogrožena sama po sebi, treba je bilo najti napadalca »in so ga našli: tistih 200.000 delavcev, ki so v času velikega zaposlovanja prihajali v Slovenijo, da bi zapolnili prazna delovna mesta«. Razprava o jeziku (ali panku) je marginalna razprava, ki prikriva dejanska družbena nasprotja socialne narave. Urednik je zavzel jasno marksistično stališče: »Prikrivanje lastnega nacionalizma s tujim nacionalizmom je nemarksistična, nacionalistična poteza, ki ne vodi samo v zapiranje v lastne meje, ampak v lastno omejenost.«¹⁴ V isti številki je *Mladina* objavila zagovor Miodraga Bulatovića in tako

10 Jaša L. Zlobec, »Še in še o jezikovnem razsodišču«, *Mladina*, 8. 4. 1982, 35.

11 Janez Menart, *Slovenec v Srboslaviji* (Ljubljana: Knjižna zadruga, 2001), 75.

12 Aleksandar Tijanić, »Planiranje jezika«, *NIN*, 4. 4. 1982, 24, 25.

13 Zlobec, »Še in še o jezikovnem razsodišču«.

14 Srečo Zajc, »Menjava zlata za medenino«, *Mladina*, 15. 4. 1982, 8

jasno pokazala, da bo v tej polemiki opozarjala predvsem na slovenski nacionalizem. Bulatovičev pamflet sicer ni povsem jasen, vendar lahko razberemo nekaj osnovnih potez: vsi jugoslovanski jeziki so varni, vsak jezik je skrb vseh v Jugoslaviji, slovenščina se ne oži, ampak se z vso pravico širi. Slovenija bi morala vsem delavcem zagotoviti vrtce in šole v njihovem jeziku. Bulatoviću so šle v nos predvsem izjave slovenskih lingvistov, da se bodo priseljenci v Sloveniji asimilirali, in jeremiade o ogroženosti slovenskega jezika. V svojem značilnem slogu je članom razsodišča pripisal »kolibri možgane« in jih označil za jezikovne čistune, politikante in manipulante.¹⁵

Na odziv slovenskih kulturniških krogov, podprtih s slovensko politiko, ni bilo treba dolgo čakati. Oglasila sta se Matjaž Kmecl osebno in svet za kulturo pri predsedstvu RK SZDL.¹⁶ Kmecl se je bolj kot na Bulatovića jezil na uredništvo *Mladine*. Bulatovičev incident je skupaj z »revolverskim« pisanjem beograjskih časopisov opredelil kot očitno provokacijo, kot »sarajevski atentat«, ki omogoča moralno opravičilo za »unitaristično ofenzivo«. Odločno je zavrnil tezo urednika, po kateri jezikovo razsodišče zagovarja trditev, da slovenski jezik in narod ogrožajo priseljenci iz ostale Jugoslavije. Uredništvu *Mladine* je malce paternalistično očital mladinsko naivnost, saj so s svojim pisanjem pomagali predvsem »ljubljskemu krožku beograjskih novinarjev pod Bulatovičevim duhovnim vodstvom«.¹⁷ Kot bi lahko pričakovali, urednik Kmeclu ni ostal dolžen. Spomnil ga je, da so družbenopolitične organizacije namenjene kresanju različnih mnenj. Če je Bulatović res pristaš unitarizma, potem je *Mladina* zagrabila bika za roge. O unitarizmu vemo samo to, trdi urednik, da je, nič pa o tem, kakšen je in kdo ga zagovarja. »Recimo, da so unitaristi Bulatović in krog beograjskih dopisnikov. Torej so se z objavo v *Mladini* začeli razkrivati, bili so zasačeni pri delu samem in torej imamo corpus delicti unitarizma.«¹⁸ Poleg tega je urednik Kmecla obtožil, da slabšalno uporablja pridevnik mladinski in da *Mladini* grozi z vodstvom ZKS in SZDLs.

O tem, kakšno politično podporo je imelo jezikovno razsodišče v Sloveniji, priča dejstvo, da je bil Matjaž Kmecl v času, ko so razprave o jezikovnem razsodišču doživljale višek, imenovan za predsednika republiškega komiteja za kulturo SRS. Slovenska polemika se z objavami v *Mladini* ni končala, pač pa se je prelila v jugoslovanski medijski prostor. Hrvaški tednik *Danas* je razpravo o slovenskem nacionalizmu vpel v kontekst gorečih razprav o »zajedništvu« in »novih« Jugoslovanih, torej o več kot milijonu državljanov Jugoslavije, ki so se na popisu prebivalstva 1981 izrekli za jugoslovansko nacionalnost.¹⁹ *Danas* je s Kmeclom opravil intervju, v katerem je ta ponovil znana stališča. Med drugim je zatrdil, da je za priseljence v Sloveniji v kulturnem smislu dobro poskrbljeno in da ne živijo v getu.²⁰

15 Miodrag Bulatović, »Za resnico, za svobodo ...«, *Mladina*, 15. 4. 1982, 6–8.

16 Mitja Rotovnik, »Sporočila posvetovanja o slovenščini v javnosti«, *Mladina*, 6. 5. 1982.

17 Matjaž Kmecl, »Posebna pot Mladine v komunizmu«, *Mladina*, 6. 5. 1982.

18 Srečo Zajc, »Spoštovani«, *Mladina*, 6. 5. 1982.

19 Jovan Mirlić, »Novi sporovi oko novih Jugoslovana«, *Danas*, 25. 5. 1982, 4–8.

20 Braco Zavrník, »Čudna hajka«, *Danas*, 18. 5. 1982, 65, 66.

V naslednji številki revije se je na intervju odzval *Mladinin* novinar in bivši urednik Nikola Damjanić, ki je bil veliko bolj oster kot Srečo Zajc. Damjanić je v *Mladini* v letu 1981 veliko pisal o nacionalni problematiki v Jugoslaviji. V zvezi z dilemami glede popisa prebivalstva leta 1981 se je jasno zavzel za uporabo nacionalne opredelitve Jugoslovan brez narekovajev.²¹ Damjanić je v odprtem pismu kritiziral Kmečlovo mnenje o organizirani »hajki« Bulatovića in beograjskih dopisnikov. Spomnil je, da so bile izjave članov in simpatizerjev jezikovnega razsodišča pogosto nenavadne, npr. o asimilaciji in večji škodljivosti srbohrvaščine kot angleščine. Sumljiva mu je bila »koincidenca« čiščenja slovenskega jezika z obdobjem težkega ekonomskega položaja, še bolj pa Kmečlova trditev, da v Sloveniji ni ugodnih tal za nacionalizem. Ne nazadnje so tako govorili tudi na Kosovu ... Sploh pa, je bil oster Damjanić, od kod Kmeču pogum za trditev, da je za delavce iz drugih republik veliko narejeno? Kje so ustanove in društva, v katerih se zbirajo priseljenci? Ima Kmeč v mislih Dom JLA, gostilno Slamič ali dom za medicinske sestre, imenovan Kobilarna? Koliko tem ljudem pomeni gostovanje beograjske opere v Ljubljani? Veliko delavcev je na robu pismenosti, živijo v samskih domovih in barakah. Ni nenavadno, je zaključil Damjanić, da priseljenci na Jesenicah ne zahtevajo posebne šole – edini način, da bi premagali ovire, ki jih delijo od domačinov, je vključevanje otrok v domače kulturno okolje.²²

V Sloveniji se je poleg »uradnih« komentatorjev in mladinskih kritikov incidenta v Cankarjevem domu dotaknila tudi porajajoča se kulturniška opozicija okoli (na novo ustanovljene) *Nove revije*. Znani oporečnik Taras Kermavner je v prvi številki *Nove revije* objavil odprto pismo Bulatoviću. Kermavner je jasno izrazil distanco do jezikovnega razsodišča, povedal pa je tudi, da je strasten borec zoper nacionalizme (predvsem zoper slovenskega), vendar pa je obenem tudi zaveden Slovenec. In to Slovenec, ki ga ne moti Bulatovićevo ljubezen do srbskega jezika niti ga ne moti dejstvo, da slovenski politiki v Beogradu za silo tolčejo srbohrvaško. Saj vendar hočejo biti razumljeni! Sam v Beogradu vedno uporablja srbski jezik, ker mu ni do praznih manifestacij enakopravnosti jugoslovanskih jezikov. Srbohrvaščina je pač jezik večine v Jugoslaviji in je zato v realni prednosti, to prednost pa Kermavner razumno priznava. Nekaj pa mu vseeno ni jasno: zakaj skuša Bulatović uveljaviti srbohrvaščino tam, kjer ni treba? Zakaj »v Ljubljani sredi ulice – na glas in duhovito, kot znaš – in na javnem zborovanju republiškega pomena, govoriš le srbsko«?²³

Z jezikovnim razsodiščem so se ukvarjali tudi krogi, povezani s teoretsko psihoanalizo. »Vprašanje, od kod ta specifični slovenski ‚pakt‘ med republiško birokracijo in ‚čisto‘ kulturniško inteligenco, kajpada ni pretirano trd oreh,« je ugotavljala Zdenka Veselič-Pajk v *Problemih-Razpravah*: »Republiška birokracija se pač skuša tudi po tej poti legitimirati kot ‚zaščitnica nacionalnih interesov‘, pokazati skuša, da bo v zapletenem medrepubliškem ‚dogovarjanju‘ znala zastopati prave interese ‚pridnih Slovencev‘, da si – kot zadnje čase priča obilica javnih in ‚zaupnih‘ govoric – upa

21 Gl. npr. Nikola Damjanić, »Jugoslovan ali ‚Jugoslovan‘«, *Mladina*, 5. 2. 1981, 14, 15.

22 Nikola Damjanić, »Čudna hajka (broj 13, str. 65)«, *Danas*, 25. 5. 1982, 44.

23 Taras Kermavner, »Odprto pismo Miodragu Bulatoviću«, *Nova revija* I, št. 1 (1982): 119–21.

povedati svoje tistim doli.« Avtorici prispevka se zdi jasno, da je nenadno zanimanje srbskih medijev za slovenske jezikoslovne razprave nič drugega kot nacionalistično nabiranje točk za medrepubliške spopade. Zapiše se ji celo, da je srbski nacionalizem v Jugoslaviji najodvratnejši s svojim »vsiljivim obličjem« širine in odprtosti.²⁴

In vendar bi morali biti pozorni predvsem na ideološko funkcijo, ki jo opravlja »zaskrbljenost za lepo slovenščino«. Teoretske psihoanalitike zanima jezik, vendar v povsem drugem smislu kot slaviste. Tisto, o čemer bi se moralo govoriti (pa se ne), so razmerja gospodstva, ki se odražajo v jeziku. Glavni vir »grde« slovenščine niso umazani jeziki tako imenovanih »južnih bratov«, ampak pristno slovenski samoupravni žargon državne birokracije, ki prikriva perversnost gospodstva: »Tako se danes fakultete členijo na PZE (pedagoško-znanstvene enote), vendar se je prvotni naziv glasil / ... / ,pedagoško-znanstvene delovne enote' – kratica bi v tem primeru pač bila PZDE; in tako kot danes v dnevnem časopisju *SIS* pišejo z malimi črkami in povsod strašijo ,sisi', bi se nemara tudi tu ustalila praksa ,pzde' – in že nam lahko steče umazana birokratsko-pornografska domišljija: ob oddelku, ki je potrošil preveč denarja, bi pač rekli ,pzde je preveč črpal sise'.« Sploh pa jezikovno razsodišče zveni preveč »nesamoupravno«, kot da bi nekdo od zgoraj razsojal v imenu neposrednih (jezikovnih) proizvajalcev: »Namesto ,jezikovno razsodišče' naj se odslej reče ,JEZIKOVNA SAMOZAŠČITA', njegovi posamezni vrli člani pa naj bodo ,JEZIKOVNI VARNOSTNIKI'.«²⁵

Da je bil kritičen odnos do slovenskega »jezikovnega« nacionalizma del *Mladinine* uredniške politike, dokazujejo med drugim tudi mnenja Darka Štrajna, enega izmed najbolj vidnih *Mladininih* komentatorjev. V poletni *Mladini* 1982 je Štrajn povzel osnovne teze Zdenke Veselič-Pajk in dodal nekaj izvirnih domislic o slovenskem »jezikovnem tarzanizmu«: »Tako imenovana skrb za jezik, ki se je vsilila kot konstitutiven element naše nacije, se pač ni slučajno razbohotila v ,pravem' trenutku, ni slučajno, da je vsakovrstni ogroženosti omogočila redukcijo na en sam imenovalec: blebetanje kot takšno.« Seveda, priznava Štrajn, je *Mladina* tudi prispevala k »obsegu mističnega oblaka« v zvezi z jezikovnim razsodiščem, ko je objavila Bulatovičev zagovor. Po »vogalih in točilnicah« so morali poslušati očitke o prodanosti srbskemu nacionalizmu, čeprav je povsem jasno, da bi srbski nacionalizem »nabiral svoje točke« tudi brez uslug tednika *Mladina*. Birokracija, ki je obudila »skrb za jezik« v želji po lažjem gospodovanju v Sloveniji, je po incidentu v Cankarjevem domu začela pozivati k pomirjanju strasti. »Bojevitá nacionalna inteligencija« je šla v svojem populizmu dlje, kot si to želi lokalna birokracija.²⁶

Kaj ima s tem Tarzan? Edgar Rice Burroughs je Tarzana zasnoval kot divjaka, za katerega se izkaže, da je plemeniti lord Greystoke. Tarzan nima samo fizične moči, v posesti ima tudi jezik iz knjig, ki so ostale v koči, potem ko je opičja drhal ubila njegova starša. Tarzan je zapopadel jezik »v njegovi popolni gramatični čistosti«, brez

24 Zdenka Veselič-Pajk, »Govorica in njeni gospodarji,« *Razprave-Problemi* 20, št. 4-6 (1982): 325.

25 Ibid., 327, 328.

26 Darko Štrajn, »Jezikovni tarzanizem,« *Mladina*, avgust 1982, 3.

kvarnih vplivov »ekonomskih situacij« in »razrednih nečistosti«. Ni nenavadno, da je Tarzanova izbranka Jane njegov obraz opisala kot »nenačet od razuzdanosti ali živalskih, nizkih strasti« – živalske strasti ne razsajajo v naravi, temveč v civilizaciji. In kvarijo gramatiko. Po analogiji s Tarzanom se v obdobjih družbenoekonomske stagnacije pojavi potreba po utemeljitvi narodove obstojnosti »v sami njeni biti. Tako se slovenski tarzanizem pokaže kot iskanje nekakšnega izvirnega domačega jezika, pri čemer je jasno, da v različnih tekstih različnih obdobj nastopa kar lepo število različnih domačih jezikov.« Tako kot je Tarzan vladal opicam in pobijal leve in krokodile, tako naj se tudi slovenski govorec povrne k svojemu bistvu, na katerem temelji njegov jezik. In pobija sovražnike slovenske govorice.²⁷

Nasprotja glede jezikovnega razsodišča so se nadaljevala tudi jeseni, čeprav je jezikovno razsodišče prenehalo »razveseljovati« slovensko javnost po časopisih. *Mladina* je septembra objavila del stenograma inkriminiranega incidenta v Cankarjevem domu. Uredništvo *Mladine* se je za objavo stenograma odločilo zato, ker so polemike postale ponovno »aktualne, brž ko so Slovenci zvedeli za ime in priimek vsaj enega pravcatnega sodržavljanca, skreganega s temeljnimi načeli sožitja naših narodov in narodnosti«. Uredništvo *Mladine* je imelo najverjetneje v mislih Ivana Mraka, ki je (kar je iz stenograma lepo razvidno) zahteval prevajalca in predlagal Bulatoviću uporabo slovenščine. Da je njegovo ime prišlo v javnost, je po mnenju uredništva *Mladine* dvakrat dobro: »Za Slovence, da pokažejo, kako je treba v kali zatreti heretična razmišljanja, in za pripadnike drugih narodov, ki se trudijo dokazati, da smo Slovenci prav zares podobni Nemcem – v izganjanju Turkov.« Trmasto vztrajajo, da je treba Kranjcem (in še komu) razjasniti vremena tudi v samoupravni socialistični Jugoslaviji. Zakaj? Zato, ker je treba pokazati, kaj je kdo rekel. »O tem, kaj je s tem mislil, je bilo napisano več kot vse.«²⁸

Objava stenografskih zapisnikov »dogodivščin« v Cankarjevem domu ni razkrila veliko novega: Bulatović je res namerno provociral. Mrak je res rekel, kar so mu očitali, da je rekel. Za našo temo je zanimiva Kmeclova razlaga, zakaj so se odločili za poimenovanje jezikovno razsodišče: strokovnih nasvetov imamo dovolj, gre za vprašanje moralnega odnosa do maternega jezika. Jezikovno razsodišče nima nikakršnih ambicij, »ki bi presežale samoupravno dogovarjanje«, to je Kmecl izrecno poudaril. Je pa imel omenjeni organ slovenske SZDL velike (in odkrite) ambicije, da bi se uveljavil kot slovenska moralna avtoriteta.²⁹

Medtem so novinarji *Mladine* zagrabili zadevo na drugem koncu: »obesili« so se na Kmeclovo izjavo za zagrebško revijo *Danas*, da delavci iz drugih republik v Sloveniji ne živijo v getih. Ne nazadnje naj bi *Mladina* gojila predvsem raziskovalno novinarstvo, ki ima za osnovno nalogo iskanje resnice. »Ali so geti ali pa je vse to proizvod fantazije nam nenaklonjenih tolmačev slovenskega vsakdana?« Pronicljivi Mladinini raziskovalci so vedeli, da so dolga leta obstajala barakarska naselja v

27 Ibid., 4.

28 »Cankarjev dom, konec marca,« *Mladina*, 2. 9. 1982, 2.

29 Ibid., 3, 4.

Tomačevem, Žalah in na Vrhovcih. Življenjske razmere v barakah so bile katastrofalne, kljub temu so se priseljevali novi in novi stanovalci. Odgovorni v občini Bežigrad so (dve leti pred tem) izselili barake v Tomačevem, jih takoj podrli, prebivalce pa preselili v odročne enonadstropne bloke v Črnučah. Novinarji so se pogovarjali s stanovalci in z njihovimi sosedi. Pogovor s stanovalci je odkril, da bivši »barakarji« živijo skupaj, da ni primerne infrastrukture pa tudi bloki so neprimerni in prenatrpani. Pogovor s sosedom pa je odkril predvsem slovensko nenaklonjenost do priseljencev. Slednji naj bi bili umazani nekulturni lenuhi, ki dajejo stanovanja v najem in skrivaj izkoriščajo podnajemnike. Torej, geti niso plod *Mladinine* domišljije, ampak že dolgo slovenska in jugoslovanska resničnost.³⁰

Omenjanje priseljencev v zvezi z ogroženostjo slovenskega jezika je sprožilo odziv sociologinje Silve Mežnarič v hrvaškem tedniku *Danas*. Silva Mežnarič je (v nasprotju z večino komentatorjev) dobro poznala problematiko delavcev iz drugih republik v Sloveniji. Med letoma 1975 in 1983 je sistematično raziskovala priseljence v Sloveniji v okviru Inštituta za sociologijo v Ljubljani in Raziskovalnega centra Zveze sindikatov Slovenije.³¹ Sociologinja se je odzvala predvsem na intervju tednika *Danas* s Kmeclom, v katerem sta novinar in intervjuvanec lahko povezovala priseljence z jezikom. Vprašala se je, kakšna je povezava med »imigrantsko politiko neke republike« in jezikovnimi vprašanji. Seveda, na intuitivni ravni o tem ni treba razglabljati, »na nivoju razmišljanja nekega glasila« pa bi človek vseeno pričakoval, da bi to zvezo bolje opredelili: »Kajti ravno v tem grmu tiči zdravorazumski zajec.«³²

Kmecl, jezikovno razsodišče in drugi v Jugoslaviji pozabljajo, da delavci iz drugih republik niso nacionalna in verska neizoblikovana masa, ampak Albanci, Črnogorci, Hrvati, Makedonci, Muslimani, Srbi in pripadniki narodnosti Jugoslavije. Sociologinja je politiko do priseljencev v Sloveniji primerjala s politiko povezovanja zdomcev z domovino. Jugoslovanska država naj bi na tem področju naredila veliko napako, ker je podpirala predvsem folklorno povezovanje z domovino (»frulica i lulica«), ni pa skrbela za šolanje zdomskih otrok v domovini in za socialno mobilnost. Torej, »identitetna politika« ne more biti uspešna, treba je reševati konkretne družbene težave priseljencev na podlagi družbenih znanosti.³³

Silva Mežnarič je kljub temu optimistična, takšne težave se po njenem mnenju pri notranjih jugoslovanskih migracijah ne morejo zgoditi: normativni sistem opredeljuje migranta kot »citoyena«, poleg tega v Jugoslaviji veljajo načela bratstva in enotnosti ter samoupravne odgovornosti posameznika. Kar pomeni, da so na primeru Slovenije priseljenci in Slovenci enako soodgovorni za razvoj in blaginjo Slovenije. To preprosto dejstvo, trdi Silva Mežnarič, se pogosto pozablja: populacijo delavcev iz drugih republik se, »v svrhu zelo čudnih interesov«, prikazuje kot »depriviligrirano« in »marginalizirano« maso, Slovence pa kot ogrožen narod. Jezikovni prepiri so znak temeljnih razporov v družbi, ki se projicirajo na raven jezika, kajti obstajajo

30 Vesna Vaupotič in Nikola Damjanič, »Geto je, geta ni ...«, *Mladina*, 9. 9. 1982, 2–4.

31 Silva Mežnarič, »Bosanci«, *A kuda idu Slovenci nedeljom?* (Ljubljana: KRT, 1986), 12.

32 Silva Mežnarič, »Frulica i lulica, a domovina praznica«, *Danas*, 8. 6. 1982, 42, 43.

33 Ibid.

mnogi razlogi, da »prave karte« ostanejo skrite. Da je »teren vroč«, dokazujejo mnogi »dušebrižniki« na strani slovenskega jezika in pri delavcih iz drugih republik. Vendar si nihče od teh »ljubljsko-beograjsko-mariborsko-sarajevskih skrbnikov« ne postavi dveh temeljnih vprašanj: a) kakšno ceno bodo plačali posamezniki zaradi načina, na katerega se ta problematika rešuje, in b) kakšna je socialna cena, ki jo plača republika z dvema milijonoma prebivalcev zaradi intenzivne imigracije v relativno skrčen geografski, gospodarski in simbolni prostor.³⁴

Zaključek

Glavno tezo članka lahko ponazorimo z navezavo na apologetsko publicistično delo slovenskega zgodovinarja Janka Pleterskega iz leta 1985, v katerem poudari trinom narodi – Jugoslavija – revolucija kot temelj obstoja socialistične Jugoslavije.³⁵ Če je Pleterski videl bistvo Jugoslavije v omenjenem trinom, pa lahko po drugi strani identificiramo tri točke, okoli katerih so se vrtele razprave o slovenskem nacionalizmu in jugoslovanstvu v začetku osemdesetih let: Jugoslovanstvo – slovenski jezik – priseljenci iz drugih republik. V ozadju tega, lahko bi rekli slovenskega književno-kulturniškega kompleksa, pa so potekale političnoekonomske razprave okoli treh osi: delavsko samoupravljanje – republika/federacija – razviti/nerazviti. Književno-kulturniški in političnoekonomski kompleks sta bila v družbi, ki je ideološko temeljila na marksizmu, neločljivo povezana. Prevladujoča ideologija je (v različnih variantah) nacionalno vprašanje obravnavala zgolj v družbenoekonomskem kontekstu. Reševanje (oziroma obvladovanje) nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji je bilo povezano z uspehom jugoslovanskega socializma.

Kaj nam odkriva javna razprava o jezikovnem razsodišču v kontekstu slovenske zgodovine? Politična elita v zgodnjih osemdesetih skrbno čuva ustavni položaj in »pravice« do upravljanja v SR Sloveniji kot »samoupravni interesni skupnosti«. Čeprav zaupajo v odmiranje države, imajo Slovenijo za »svojo« državo, torej državo slovenskega naroda. Kulturniki terjajo za sebe vlogo moralnega razsodnika slovenstva. Nasprotja med »disidentskimi« in »režimskimi« kulturniki ne potekajo na liniji odnosa do slovenstva, oboji ga visoko častijo. Eni so pri vzvodih odločanja, drugi ne. Eni zagovarjajo sistem, drugi ne. Vendar so oboji prepričani, da so kulturniki pravi, »duhovni« voditelji slovenstva. Slovenski mladinski marksistični intelektualci so izkoristili debato za napadanje slovenske kulturniške elite, slovenske politične vrhuške pa tudi srbskega nacionalizma in jugoslovanskega unitarizma. Mladinski levičarski kritiki so lahko pokazali veliko mero kritičnosti in sarkazma in se istočasno pokazali kot branitelji jugoslovanskega samoupravljanja, ustavne ureditve in dobrih mednarodnih odnosov. Dvojna vloga »mladinskih« teoretikov kot upornikov in kot čuvarjev jugoslovanskega samoupravljanja se je v »demokratičnih« osemdesetih mani-

³⁴ Ibid.

³⁵ Janko Pleterski, *Narodi, Jugoslavija, revolucija* (Ljubljana: Komunist, 1986), 3.

festirala še večkrat. Relativno ugoden položaj teoretskih avtoritet pod plaščem ZSMS kot družbenopolitične organizacije in »notranje«, mlade (in leve, kasneje liberalne) opozicije se je zatresla šele v trenutku, ko so si mladinski kritiki izbrali preveliko tarčo: Jugoslovansko ljudsko armado. Ampak to že presega namen našega prispevka.

Viri in literatura

Arhivski viri:

- SI_AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - AS 1589/IV, Spisi Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.

Literatura:

- Bulatović, Miodrag. »Za resnico, za svobodo...« *Mladina*, 15. 4. 1982.
- Cvetković-Sander, Ksenija. *Sprachpolitik und Nationale Identität im sozialistischen Jugoslawien (1954–1991)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011.
- Damjanić, Nikola. »Jugoslovan ali ‚Jugoslovan‘.« *Mladina*, 5. 2. 1981.
- Damjanić, Nikola. »Čudna hajka (broj 13, str. 65).« *Danas*, 25. 5. 1982.
- Gabrič, Aleš. »Uveljavljanje slovenščine kot uradnega jezika po drugi svetovni vojni.« V: *Slovenija v Jugoslaviji*, ur. Zdenko Čepič, 213–40. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Kermavner, Taras. »Odprto pismo Miodragu Bulatoviću.« *Nova revija* 1, št. 1 (1982): 119–21.
- Kmecl, Matjaž. »Posebna pot Mladine v komunizmu.« *Mladina*, 6. 5. 1982.
- Kunej, Marjan. »O idejni problematiki aktualnih razprav o slovenskem jeziku, Pravi smisel in pomen.« *Komunist*, 5. 2. 1982.
- Menart, Janez. *Slovenec v Srboslaviji*. Ljubljana: Knjižna zadruga, 2001.
- Mežnarić, Silva. »Frulica i lulica, a domovina praznica.« *Danas*, 8. 6. 1982.
- Mežnarić, Silva. »Bosanci«, *A kuda idu Slovenci nedeljom?*. Ljubljana: KRT, 1986.
- Mirlić, Jovan. »Novi sporovi oko novih Jugoslovena.« *Danas*, 25. 5. 1982.
- *Mladina*, 2. 9. 1982. »Cankarjev dom, konec marca.«
- Moder, Janko. *Jezikovno razsodišče, 1980–1982*. Trst in Celovec: Založništvo tržaškega tiska in Založba Drava, 1984.
- Novak, Marjeta. »Jezikovna vprašanja v razburljivem ozračju.« *Delo*, 24. 3. 1982.
- Pleterski, Janko. *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: Komunist, 1986.
- Rotovnik, Mitja. »Sporočila posvetovanja o slovenščini v javnosti.« *Mladina*, 6. 5. 1982.
- *Sobotna Priloga Dela*, 16. 1. 1982. Sekcija »Slovenščine v javnosti« pri RK SZDL Slovenije, Jezikovno razsodišče, »Slovenski in srbohrvaški jezik pri nas.«
- Štrajn, Darko. »Jezikovni tarzanizem.« *Mladina*, avgust 1982.
- Tijanić, Aleksandar. »Šta smeta slovenačkom jeziku?« *NIN*, 31. 1. 1982.
- Tijanić, Aleksandar. »Planiranje jezika.« *NIN*, 4. 4. 1982.
- Vaupotič, Vesna in Nikola Damjanić. »Geto je, geta ni...« *Mladina*, 9. 9. 1982.
- Veselič-Pajk, Zdenka. »Govorica in njeni gospodarji.« *Razprave (Problemi)* 20, št. 4-6 (1982): 325.
- Zajc, Srečo. »Menjava zlata za medenino.« *Mladina*, 15. 4. 1982.
- Zajc, Srečo. »Spoštovani.« *Mladina*, 6. 5. 1982.
- Zavrnik, Braco. »Čudna hajka.« *Danas*, 18. 5. 1982.
- Zlobec, Jaša L. »Še in še o jezikovnem razsodišču.« *Mladina*, 8. 4. 1982.

Marko Zajc

LINGUISTIC TARSANISM (THE SLOVENIAN LANGUAGE AS A NATIONALIST PROBLEM IN THE EARLY 1980s)

SUMMARY

In the article, the author describes how different interpretations of Yugoslavism and self-management clashed in a public debate on the institute of Jezikovno razsodišče (Linguistic Court) after the Cankarjev dom incident that occurred on 22 March 1982. The first public pan-Yugoslav debate about the nature of the Slovenian nationalism in 1980s merged the problem with the use of the Slovenian language and that of the position of immigrants who had come to the Socialist Republic of Slovenia from other Yugoslav republics into a dangerous blend of linguistic, cultural, economic and political disagreements, which undermined the very ideological basis of the transnational socialist (and self-regulatory) Yugoslavism. In the early 1980s, the political elite carefully protected the constitutional position and management »rights« in the Socialist Republic of Slovenia as a self-governing interest community. While the political leaders agreed with the theory of the withering away of the state, they perceived Slovenia as »their own« state, i.e. the state of the Slovenian nation. Those who held positions in the field of culture, demanded to be perceived as moral arbiters of Slovenehood. There were no differences in the attitude towards Slovenehood between professionals from the cultural field who were labelled »dissident« and those who were considered »regime-prone«. The main difference between the two sides, however, was that one side was involved in the decision-making process, while the other was not, and that one defended the system, while the other did not. However, both sides were confident that professionals in the field of culture were the real »spiritual« leaders of Slovenehood. The Slovenian Marxism-prone intellectual youth took advantage of this debate to criticise the Slovenian cultural elite, the Slovenian political leaders, as well as the Serbian nationalism and Yugoslav unitarism. In this regard, the leftist denigrators among the youth were able to express a great measure of criticism and sarcasm, while at the same time presenting themselves as defenders of the Yugoslavian self-management, the constitutional order and favourable inter-national relations. Debates on the Slovenian nationalism and Yugoslavism in the early 1980s evolved around the following three topics: Yugoslavism, the Slovenian language, and immigrants from other socialist republics. At the background of what can be labelled the Slovenian literary-cultural issue, there were various political and economic debates about workers' self-management, the republic/federation issue as well as the developed and undeveloped republics. The literary-cultural issue and political-economic one, which both emerged in the society founded on the Marxist ideology, were inevitably intertwined. In different variations, the prevailing ideology of the time addressed the national question exclusively from the socio-economic aspect. The resolution, i.e. management of the national question in Yugoslavia was tied to the success of Yugoslav socialism.